

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH POPZREDZONY KRÓTKIM OPISEM STANU ZACHOWANIA

**Manierystyczny ołtarz główny z 1681-1687 r., autorstwa Joachima Pfeffera
z obrazami „Modlitwa w Ogrójcu”, „Ukrzyżowanie Chrystusa”
oraz „Zmartwychwstanie” z kościoła świętej Anny w Sokolicy.**

mgr. Filip Dulka
Konservator Malarstwa i Rzeźby Polichromowanej
dyplom nr 1400/140631/2010, UMK Toruń
ul. Danielewskiego 3/5
87-100 Toruń

Firma:
Konservacja Zabytków i Galeria Malarska Filip Dulka
NIP: 876-240-52-60
REGON: 340915242
www.filipdulka.pl
info@filipdulka.pl
ul. Legionów 65/67 m.2
86-300 Grudziądz

Toruń 2022

DZIEŁO KONSERWATORSKIE I DOKUMENTACJA CHRONIONE PRAWEM AUTORSKIM

1. OPIS OBIEKTU

OLTARZ GŁÓWNY

Drewniany, polichromowany, złożony ołtarz, znajdujący się w prezbiterium kościoła. Ołtarz przyścienny, architektoniczny, jednoosiowy, jednokondygnacyjny z uszakami. Składa się z mensy, predelli, części głównej i zwieńczenia.

Mensa murowana z wtórną polichromią. Predella z polem w formie leżącego prostokąta, z obrazem przedstawiającym Chrystusa w Ogrójcu. Po bokach dwa wysunięte zdobione cokoły z uszakami.

Część główna z dużym polem obrazowym w formie stojącego prostokąta, z obrazem przedstawiającym Ukrzyżowanie Chrystusa. Pole obrazowe z ramą, od góry zamknięte łukiem odcinkowym z wieńcem kwiatowym. Pola nad łukiem wypełnione dekoracją ornamentalną. Po bokach dwie flankujące kolumny z wysokimi zdobionymi ornamentami cokołami i kompozytową głowicą. Na kolumnach konsole z silnie wysuniętym gzymsem wieńczącym. Na gzymsach po lewej stoi rzeźba Św. Mateusza, a po prawej Św. Łukasza. Po bokach części głównej uszaki w formie prześwitowych arkad. Pod arkadami stoją rzeźby: po lewej postać kobieca po prawej męska. Na arkadach odpowiednio pozostali ewangeliciści: po lewej Św. Jan po prawej Św. Marek. Po bokach arkad ornamentalne uszaki.

Zwieńczenie w postaci tonda z obrazem przedstawiającym Zmartwychwstanie Chrystusa, z szeroką ornamentalną ramą. Na szczycie mała figurka anioła.

OBRAZ „MODLITWA W OGRÓJCU”

Obraz w predelli w formie wydłużonego, leżącego owalu. Przedstawia scenę modlitwy Chrystusa w Ogrójcu. Kompozycja obrazu podłużna, w formie nocnego pejzażu z grupami postaci.

Po lewej stronie, w blasku, widziany z lewego profilu, modlący się Chrystus. Postać w czerwonej szacie, ma skrzyżowane ramiona na piersi, klęczy z mocno wysuniętym prawym kolaniem. Przed Chrystusem otwarte jasne niebo z aniołem. Między aniołem a Chrystusem unosi się kielich.

Po prawej stronie pod drzewami trzech, leżących, śpiących apostołów. Od lewej w białej szacie Św. Jakub, dalej Św. Jan w czerwonej szacie z zieloną togą oraz Św. Piotr w niebieskiej szacie, pod ręką widoczny ozdobny miecz. Na drugim planie, na drodze, grupa uzbrojonych żołnierzy z pochodniami. W oddali ciemne zarysy Jerozolimy z drogą prowadzącą na Górę Oliwną.

OBRAZ „UKRZYŻOWANIE”

Obraz w części głównej ołtarza w formie zamkniętego łukiem, stojącego prostokąta. Przedstawia scenę ukrzyżowania Jezusa Chrystusa.

Na tle wysokich gór i ciemnego nieba wznosi się wysoki krzyż z Chrystusem Ukrzyżowanym. Po lewej stronie Matka Boska a za nią postać Św. Jana odwrócona tyłem. Z prawej strony dwóch żołnierzy. Pod krzyżem siedzi Maria Magdalena.

Krzyż łańciskowy z tabliczką z inicjałami I.N.R.I. Ciało Chrystusa w lekkim zwisie, od bioder w dół zwrócone w prawo. Nogi ugięte, złączone, przybite jednym gwoździem. Głowa zwieszona, na niej korona cierniowa, lewy bok przebit, mocno krwawi. Na biodrach wąskie perizonium, z dwoma krajami podrzuconymi na boki.

Matka Boska stoi lekko obrócona w stronę krzyża, z opuszczonymi, złożonymi rękoma. Głowę ma lekko uniesioną, twarz zasmuconą, oczy skierowane w kierunku umierającego syna. Ubrana w długą różową suknię i płaszcz z połami zebranymi na biodrach, na głowie biała chusta. Za Matką Bożą stoi odwrócony tyłem Św. Jan ze złożonymi przy niewidocznej twarzy rękoma.

Dwaj żołnierze o ciemniejszej karnacji, o rysach mauretańskich, stoją frontalnie, lekko z tyłu, oboje trzymają dzidy, żołnierz z prawej strony trzyma również tarczę. Ubrani w bogate szaty ze złotymi haftami, z wysokimi zdobnymi butami. Postać z lewej w turbanie z trzema piórami, postać z prawej w hełmie. Żołnierz z lewej stroni na ramieniu przewieszoną ma wygraną w kości szatę Jezusa.

Maria Magdalena siedzi przy krzyżu, lewą ręką obejmuje krzyż, prawą ociera łzy z twarzy. Ubrana jest w długą wydekoltowaną suknię i płaszcz.

OBRAZ „ZMARTWYCHWSTANIE”

Obraz w zwieńczeniu w formie tonda. Przedstawia Zmartwychwstanie i Wniebowstąpienie Jezusa Chrystusa.

Kompozycja obrazu jest dynamiczna, diagonalna. U dołu obrazu znajduje się otwarty grób, z odsłoniętą płytą. Przy grobie leży sześciu przerażonych żołnierzy. Są uzbrojeni ubrani w ozdobne szaty z hełmami z pióropuszcami.

Nad grobem na tle świetlistego nimbu unosi się postać Chrystusa, trzymająca w prawej ręce chorągiewkę, z przewieszoną czerwoną tkaniną na lewej ręce i perizonium. Prawą ręką błogosławi.

Po lewej stronie obrazu w oddali pejzaż Jerozolimy z drogą wiodącą do grobu. Na drodze trzy postacie, trzy Marie: Maria Magdalena, Maria, matka Jakuba, i Maria Salome.

2. STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ

OLTARZ GŁÓWNY

Główną przyczyną zniszczeń, znajdującego się w świątyni drewnianego wystroju wnętrza jest jej charakterystyczny klimat. Znaczna amplituda temperatury i wilgotności w cyklu rocznym i dobowym jest przyczyną pracy drewna, spękań i odspojień polichromii oraz postępującej degradacji użytych spoiw. Charakterystyczne zniszczenia zabytku potwierdzają działanie niesprzyjających, zmiennych warunków atmosferycznych i dużej wilgotności względnej powietrza.

Łtwarz posiada wiele widocznych uszkodzeń, spękań i ubytków drewna. Sosnowe drewno konstrukcyjne zachowane jest w słabym stanie, główne belki nośne posiadają widoczne liczne otwory wylotowe po owadach niszczących drewno. Części bielma wyciętych desek we fragmentach zostały poważnie naruszone. Atak na słabsze drewno lipowe ornamentów i rzeźb jest o wiele silniejszy. Niektóre fragmenty posiadają bardzo dużą ilość otworów wylotowych m.in. rzeźby, ornamenty, detale zwieńczenia, herby, gzymsy, profilowane listewki itd. Widoczny jest wysypujący się z otworów biały proszek. W lipcu zaobserwować można było wylot owadów z obiektu (otwory wylotowe o średnicy 1,0 – 3,5 mm wskazują na kołatka domowego i tykotka pstrego). To ostatecznie potwierdza występowanie aktywnych żerowisk owadów.

Dekoracje rzeźbiarskie łtwarza nie są kompletne. Nie zachowało się kilka dużych fragmentów ornamentów oraz większe fragmenty rzeźb i dekoracji snycerskich.

Oryginalne łczenia desek i mocowania detali zostały osłabione. Pierwotne drewniane kołki zostały zaatakowane przez owady. Klej użyty do łczeń drewna osłabił się, stwardniał, jego praca względem zmiennej wilgotności nie jest adekwatna do pracy drewna. Klej częściowo się wykruszył. Łczenia i mocowania wymagają wzmocnienia i częściowej rekonstrukcji.

W obiekcie znajdują się również wtórne mocowania na metalowe gwoździe, które z upływem czasu mocno skorodowały, co w znacznym stopniu utrudni ich usuwanie. Są przyczyną zniszczeń mechanicznych oraz przebarwień polichromii produktami korozji żelaza.

Oryginalna polichromia zachowała się, ze wstępnych szacunków, w ok. 75%. Oryginalny

grunt kredowo-klejowy mimo wieloletnim procesom starzenia zachował się w dobrym stanie. Użyte spoiwo klejowe uległo niewielkiemu osłabieniu. Wysokiej jakości materiały jak i poprawna technika i technologia ich zastosowania, świadczą o dobrym warsztacie twórców ołtarza.

Zaprawa wraz z warstwą malarską posiada charakterystyczną siatkę spękań pierwotnych. Widoczne są ubytki i odspojenia. Koncentrują się one w dolnych partiach nastawy ołtarzowej, są to części wystawione na uszkodzenia mechaniczne wynikające z użytkowania obiektu.

Warstwa malarska płycin ma dobrą adhezję do podłoża drewnianego. Złocenia, oraz polichromie rzeźb i kolumn mają zmniejszoną adhezję do zaprawy. Oryginalne opracowanie posiada ubytki i przetarcia. Stare złocenia są pociemniałe i mocno przetarte.

Ołtarz nosi ślady ingerencji malarskich i pozłotniczych. Zachowały one jednak formę zbliżoną do oryginału. Oryginalne złocenia zostały przezłocone jedynie przez ponowne położenie złota płatkowego. Płyciny przemalowane ponownie na czarno. Nałożone złoto nie dało się jednak tak odpolerować jak oryginalne a użyta czarne przemalowanie jest błyszczące i zmienia charakter zabytku. Polichromia ta również posiada ubytki i przetarcia złota.

Ostatnie ingerencje wykonane w XX w. polegały na miejscowym złoceniu na miksion szlagmetalem części ornamentów oraz przemalowaniu mocno zdegradowanych rzeźb i niektórych fragmentów architektury ołtarza. Przemalowania zachowane, szlagmetal mimo zabezpieczenia lakierem skorodowany.

Cała powierzchnia ołtarza jest mocno zabrudzona, osmolona (od świec) i zakurzona. Fragmenty polichromii i złoczeń są przebarwione, na licu uwidaczniają się produkty korozji wtórnych gwoździ. Istnieją liczne zabrudzenia i zacieki wynikające z prac malarskich w kościele oraz na ołtarzu. Widoczne są również zachlapania od wosku.

Należy wykonać zabiegi dezynfekcji i dezynsekcji, impregnacji, usuwania przemalowań, konsolidacji i rekonstrukcji części niezachowanych. Wykonane muszą zostać niezbędne naprawy rzeźbiarskie i stolarskie ołtarza. Polichromia wraz z złoceniami wymaga restauracji.

OBRAZY

Podobrazia drewniane również zaatakowane przez owady. Część łączeń desek uwidoczniona. Poszczególne deski podobrazi, szczególnie obrazu głównego i obrazu w zwieńczeniu, wypaczone. Na licu widoczne otwory wylotowe po owadach. Brak większych ubytków drewna.

Zaprawa zachowana w dobrym stanie, ma dobrą adhezję do podłoża. Warstwa malarska o dobrej kohezji i adhezji do zaprawy. Przypuszczalnie spoiwo białkowe pozwoliło na tak dobre zachowanie warstwy malarskiej.

Inskrypcja u dołu obrazu głównego czytelna, zachowana, ostatnia linijka tekstu częściowo przysłonięta przez ramę.

Całą powierzchnię obrazów pokrywa wtórny poźółkły, zabrudzony werniks. Powoduje przyciemnienie kolorystyki obrazów, miejscowe zmatowienia, wybłyszczenia i przebarwienia. Powierzchnia jest mocno zabrudzona i zakurzona. Widoczne są zacieki i zachlapania wtórnych farb i lakierów.

W latach 2019-2021 przeprowadzono I i II etap konserwacji i restauracji manierystycznego ołtarza głównego. Pracom poddano dwie rzeźby Ewangelistów oraz obraz „Zmartwychwstanie Chrystusa” ze zwieńczenia ołtarza. Prace konserwatorskie przy pozostałych elementach ołtarza wymagają kontynuacji.

3. PROBLEMATYKA KONSERWATORSKA

Założeniem konserwacji jest powstrzymanie procesów niszczenia i przywrócenie ołtarzowi pełnych walorów ekspozycyjnych i funkcji użytkowych. Zakłada się wykonanie pełnej konserwacji i restauracji z poszanowaniem zachowanego oryginału i wszystkich wartości dawności obiektu.

Stan zachowania ołtarza wymaga podjęcia niezwłocznych działań konserwatorskich. Struktura drewna większości elementów jest naruszona przez dawną i aktualną działalność owadów niszczących drewno. W najgorszym stanie są elementy z drewna lipowego oraz podłoża drewniane obrazów. Widoczne są liczne otwory wylotowe oraz nieustająco wysypujący się z nich proszek drewniany. Ołtarz jest aktywnym żerowiskiem owadów, miejscem ich rozwoju i źródłem zarażenia innych obiektów drewnianych w kościele (np. drewniany, zdobiony strop). Otwory wylotowe widoczne są również na licu tablicowych obrazów. Powoduje to nie tylko ubytki drewna ale również trudne do uzupełnienia ubytki bezcennej warstwy malarskiej.

W pierwszej kolejności ołtarz z wystrojem rzeźbiarskim przejdzie całościowy zabieg oczyszczania z zabrudzeń powierzchniowych, dezynsekcji i dezynfekcji drewna (pędzlowanie i iniekcje). Następnie wzmocniona i ustabilizowana powinna zostać konstrukcja ołtarza. Tak zabezpieczony obiekt będzie mógł zostać poddany dalszym pracom.

Usunięte zostaną wtórne warstwy przemalowań ołtarza. Zachowane złocenia wykonane złotem płatkowym z pierwszej i drugiej fazy chronologicznej zostaną zachowane i dołączane. Oryginalne warstwy polichromii i złocień będą podklejone, oczyszczone i zabezpieczone. Wykonane zostaną niezbędne naprawy i rekonstrukcje snycerskie. Konserwacja i restauracja będzie polegała na uzupełnieniu wszystkich ubytków drewna, zaprawy i warstwy malarskiej. Uzupełnienia wykonane będą w zasięgu ubytków. Ubytki warstwy malarskiej uzupełnione będą do koloru lokalnego. Zniszczone złocenia zostaną zrekonstruowane i odpowiednio postarzone względem najlepiej zachowanych fragmentów.

Podłoża drewniane obrazów będą oczyszczone, stabilizowane i wzmocnione. Obrazy będą oczyszczone z zabrudzeń powierzchniowych, usunięty zostanie wtórny werniks. Ubytki drewna, zaprawy oraz warstwy malarskiej zostaną uzupełnione w granicach ubytków. Warstwa malarska będzie uzupełniona metodą punktowania z pełnym poszanowaniem zachowanego oryginału, wprowadzając możliwie jak najmniej ingerencji konserwatorskich.

4. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

Ołtarz:

1. Dokumentacja fotograficzna przed rozpoczęciem prac.
2. Demontaż obrazów, ornamentów, rzeźb i części architektury ołtarza.
3. Zabezpieczenie poszczególnych elementów na czas transportu.
4. Transport zdemontowanych części do pracowni konserwatorskiej.
5. Zapewnienie elementom odpowiednich warunków wilgotnościowych na czas trwania prac.
6. Kontrola pracy drewna obiektów.
7. Wykonanie prób oczyszczenia z zabrudzeń powierzchniowych.
8. Oczyszczenie z zabrudzeń powierzchniowych.
9. Usunięcie elementów wtórnych.
10. Wykonanie dezynfekcji i dezynsekcji.
11. Impregnacja i zabezpieczenie drewna (pędzlowanie, iniekcje, kąpiele najbardziej zniszczonych ornamentów).
12. Wstępne podklejenie odspojonych partii polichromii.
13. Próby usuwania przemalowań z poszczególnych partii.

14. Etapowe usuwanie wtórnych przemaalowań.
15. Doczyszczanie powierzchni zachowanej polichromii i złoceń.
16. Ostateczne podklejenie i konsolidacja zachowanego oryginału.
17. Naprawy stolarskie i snycerskie.
18. Uzupełnienie pozostałych ubytków drewna.
19. Przeklejenie odsłoniętych partii drewna.
20. Uzupełnianie ubytków zaprawy zaprawą kredowo-klejową.
21. Opracowanie powierzchni uzupełnień.
22. Przeklejenie zapraw.
23. Uzupełnienie ubytków pulmentu.
24. Złocenie uzupełnień.
25. Scalanie uzupełnień z zachowanymi partiami złoceń.
26. Uzupełnianie ubytków warstwy malarskiej.
27. Zabezpieczenie polichromii werniksami końcowymi.
28. Montaż ornamentów, rzeźb i reszty wystroju ołtarza.
29. Dokumentacja powykonawcza.
30. Określenie warunków użytkowania zabytku.

Obrazy:

1. Dokumentacja fotograficzna przed rozpoczęciem prac.
2. Demontaż obrazów, ornamentów, rzeźb i części architektury ołtarza.
3. Zabezpieczenie poszczególnych elementów na czas transportu.
4. Transport zdemontowanych części do pracowni konserwatorskiej.
5. Zapewnienie elementom odpowiednich warunków wilgotnościowych na czas trwania prac.
6. Kontrola pracy drewna obiektów.
7. Usunięcie zabrudzeń powierzchniowych odwrocia i lica obrazów.
8. Stabilizacja podobrazii.
9. Sklejenie rozejść, próby likwidacji deformacji.
10. Impregnacja powierzchniowa drewnianego odwrocia
11. Usunięcie wtórnego werniksu z lica.
12. Uzupełnienie ubytków drewna.
13. Uzupełnienie ubytków zaprawy.
14. Opracowanie powierzchni uzupełnień.
15. Zabezpieczenie powierzchni werniksem retuszującym.
16. Uzupełnienie ubytków warstwy malarskiej metodą punktowania.
17. Zabezpieczenie powierzchni werniksem końcowym.

Pracownia Konserwacji Zabytków
 i Galeria Malarska
DULKA FILIP
 Lemnów 66/67 m. 2, 86-300 GRUDZIĄZ
 www.filipdulka.pl tel. 660 540 331
 NIP 876-240-82-60 REGON 340915246

Filip Dulka